

О.В. Коваленко, доктор економічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу економічних досліджень
Інститут продовольчих ресурсів НААН, м. Київ

ОЦІНКА СТАНУ ТА РІВНІВ МОНОПОЛЬНОЇ ВЛАДИ НА РИНКАХ ПРОДУКЦІЇ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Актуальність дослідження визначається тим, що злиття і поглинання компаній – це закономірний процес сучасного ринку, який сприяє підвищенню результативності виробництва і формуванню їхньої вигідної ринкової позиції. В статті обґрунтовано, що нерегульоване укладання таких угод зменшує кількість підприємств на ринку, знижує конкуренцію, не сприяє нарощуванню виробничих активів країни, не гарантує впровадження нових, досконаліших технологій; дуже часто не забезпечує створення нових робочих місць, а навпаки призводить до їхнього скорочення. В статті розкрито сучасний стан розвитку інтегрованих формувань - операторів ринку продукції харчової промисловості, оцінено рівень монопольної влади на цих ринках. Розкрито особливості консолідації ринків продукції молокопереробної, м'ясопереробної, хлібопекарської, олієжирової, кондитерської, цукрової та горілчаної галузей. Зазначено, що загострення ринкової конкуренції змушує виробників у великих компаніях поновлювати основні засоби виробництва та асортимент продукції, залучаючи до цього процесу значні фінансові ресурси. Водночас, виробництво харчової продукції у холдингах не завжди є їхньою профільною діяльністю, а наслідком диверсифікації, що дає можливість запобігання фінансовим ризикам, або вкладення вільних коштів у виробництво для забезпечення комерційних потреб монополії.

Ключові слова: харчова промисловість, корпорації, холдинги, злиття і поглинання, конкуренція.

O.V. Kovalenko, Doctor of Economic Sciences,
Senior Research Worker, Head of the Department of economic research,
Institute of Food Resources of the NAAS of Ukraine (Kyiv)

ASSESSMENT OF THE SITUATION AND LEVELS OF MONOPOLY POWER IN THE FOOD INDUSTRY MARKETS

Actuality of the research is based on the facts that mergers and acquisitions of companies, as the legitimate processes of the modern market, promote rise of production efficiency and the formation of an advantageous market position. The article substantiates that unregulated processes of integration reduces the number of enterprises in the market, reduces competition, do not contribute to increase the country's production assets, can not guarantee the introduction of new, more advanced technologies; very often do not provide for the creation of new jobs, but on the contrary lead to their reduction. The article has described the current state of development of the integrated formations, market operators of food industry, the level of monopoly power in these markets was also evaluated. Features of consolidation commodity markets of the dairy, meat, bakery, oil, confectionery, sugar and alcoholic beverage have been disclosed. It was noted that the aggravation of market competition forces manufacturers of large companies to update the basic means of production and product range, involving significant financial resources in the process. At the same time, manufactures of food products in the holdings is not always their core activity, but a consequence of diversification, that gives them possibilities to prevent of financial risks and to invest available funds into the production for ensuring of commercial needs of monopolies.

Keywords: food industry, corporations, companies, mergers and acquisitions, competition.

*О.В. Коваленко, доктор экономических наук, старший научный сотрудник, заведующий отделом экономических исследований
Институт продовольственных ресурсов НААН, г. Киев*

ОЦЕНКА СОСТОЯНИЯ И УРОВНЕЙ МОНОПОЛЬНОЙ ВЛАСТИ НА РЫНКАХ ПРОДУКЦИИ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Актуальность исследования заключается в том, что слияния и поглощения компаний, как закономерные процессы современного рынка, способствуют повышению результативности производства и формированию их выгодных рыночных позиций. В статье обосновано, что нерегулируемые процессы интеграции уменьшают количество предприятий на рынке, снижают конкуренцию, не способствуют наращиванию производственных активов страны, не гарантируют внедрение новых, более совершенных технологий; очень часто не обеспечивают создание новых рабочих мест, а наоборот приводят к их сокращению.

В статье раскрыто современное состояние развития интегрированных формирований - операторов рынка продукции пищевой промышленности, оценен уровень монопольной власти на этих рынках. Раскрыты особенности консолидации рынков продукции молокоперерабатывающей, мясоперерабатывающей, хлебопекарной, масложировой, кондитерской, сахарной и ликероводочной отраслей.

Отмечено, что обострение рыночной конкуренции заставляет производителей крупных компаний обновлять основные средства производства и ассортимент продукции, привлекая к этому процессу значительные финансовые ресурсы. В то же время, производство пищевой продукции в холдингах не всегда является их профильной деятельностью, а следствием диверсификации, то есть возможностью предотвращения финансовых рисков, или вложением свободных средств в производство для обеспечения коммерческих нужд монополии.

***Ключевые слова:** пищевая промышленность, корпорации, холдинги, слияния и поглощения, конкуренция.*

Постановка проблеми. Економічна доцільність створення інтегрованих структур загальноновизнана нині як у наукових, так і політичних колах більшості країн світу. Світова наукова думка переконує, що це позитивна тенденція, оскільки весь світовий досвід господарської практики підтверджує роль інтегрованого капіталу як локомотиву економічного розвитку, особливо в періоди криз. Діяльність корпоративних формувань забезпечує основну масу надходжень до державного бюджету. У цих компаніях зосереджені унікальний науково-технічний потенціал та істотна частина матеріальних активів. Саме цей сектор на основі інноваційних взаємовідносин формує мезорівень економіки, забезпечуючи поступальний розвиток бізнесу, який на початку нового тисячоліття в Україні розвивається за відсутності необхідних бюджетних коштів і вибіркового зовнішнього фінансування для інноваційної модернізації виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий доробок вчених [1–3] наводить хронології виникнення та розвитку окремих інноваційних інструментів взаємовідносин в інтегрованих утвореннях: акціонерних товариствах та корпораціях, кредитних та кооперативних спілках, операціях з цінними паперами, законодавчому полі тощо. Корпоративні відносини в агропродовольчому секторі економіки мають свої характерні ознаки, зумовлені специфікою галузі. Тому особливостям формування та розвитку корпоративних відносин у цій сфері приділено чимало уваги вчених: А. Білоченка [4], Л. Дейнеко [5], В. Ільїна та О. Кочеткова [6], Д. Крисанова та Л. Удової [7], М. Кропивка [8], І. Литвинчук [9], С. Мазурик [10], М. Маліка [11, 17]; В. Парсяка [12], В. Проценка [13]; П. Саблука [14], Р. Саблука [15]; М. Сичевського [16] та ін.

Мета статті – аргументувати сучасне становище розвитку інтегрованих формувань - операторів ринку продукції харчової промисловості та оцінити рівень монопольної влади на продовольчих ринках.

Виклад основного матеріалу. В аграрному секторі зростає залежність ефективності розширеного відтворення від промислового виробництва, що сприяє формуванню основних фондів, забезпечує надходження необхідного обсягу засобів, знарядь і предметів праці необхідного асортименту і якості, частка яких у структурі використаних матеріальних ресурсів становить 35–38%. Тому агропромислова інтеграція – закономірний процес, що зумовив розвиток двох типів агропромислових формувань: регіональних і господарських. До регіональних належать агропромислові асоціації, до господарських – агрофірми та агропромислові підприємства [18]. Агропромислова інтеграція розкриває зиск практичного поєднання виробничого й фінансового потенціалів, а також інших неоднорідних, функціональних видів діяльності з метою виробництва та реалізації кінцевої продукції (товарів, послуг), формування на її основі вигідної ринкової позиції та підвищення результативності виробництва [19]. Зарубіжний досвід вказує на те, що злиття фінансового капіталу з виробництвом – не випадкове. Створення власних фінансових структур дає змогу оперативно мобілізувати грошовий капітал. Оволодіння фінансовими операціями сприяє розвитку основного бізнесу, наприклад, через кредитування внутрішнього руху продукції [20]. Результатом проникнення фінансового капіталу в агропромислове виробництво є поява агрохолдингів, коли фінансовий капітал, насамперед банківський, починає контролювати діяльність переробних та аграрних підприємств [14; 21; 22].

Процес інтеграції в харчовій промисловості має спільну історію з усією національною економікою, аналогічні принципи корпоратизації підприємств, однак має особливості, що притаманні кожній окремій її галузі.

В зв'язку з економічною та політичною кризою впродовж 2015 року структура ринків продовольства зазнала чималих змін, на яких варто зупинитися детальніше.

Так, в **молокопереробній галузі** об'єднання спеціалізованих виробництв дає змогу підприємствам організувати всі ланки виробничого процесу – від збору та зберігання сировини на сучасних пунктах прийому молока до його переробки і виробництва широкого асортименту продукції. Великі молокозаводи, зазвичай, розташовані біля великих міст. У 2013/2014 МР в Україні налічувалося 266 молокопереробних заводів (тоді як в 1990 р. їх було 630), з них близько 130 молокозаводів входили до складу міжнародних або українських компаній.

Впродовж останніх 10 років спостерігається перерозподіл молочного ринку шляхом поглинання міжнародними компаніями великих вітчизняних молокопереробних підприємств. Так, найбільш значущими угодами 2015 року стали такі: російський власник ПАО Криворізький міськмолзавод №1 (виробник незбираного молока та кисломолочної продукції під ТМ "Ясне сонечко", "Фруате", "Смаковенькі", "Сан Крут") продав пакет акцій у розмірі 98,32% французькій компанії Fractale Industrie [24].; з дозволу Антимонопольного комітету контроль над Українською молочною компанією (УМК), найбільшим виробником молока-сировини в Україні і власником ферми з 8 тис. корів, перейшов до кіпрської компанії Tibbetts Holdings Limited (50%) та консорціуму "Індустріальна група", що керує активами экс-співвласника донецької корпорації "Індустріальний союз Донбасу" Віталія Гайдука [25]. Консолідована виручка УМК за 2015 рік становила 140 млн дол. США. До списку споживачів молока-сировини компанії УМК входять "Галичина" і "Danone-Юнімілк" [28].

Активні процеси злиття і поглинання впродовж 2014–2015 рр. повністю змінили структуру ринку молочної продукції та рейтинг його гравців. За підсумками 2015 року першу десятку лідерів молочного ринку посіли: 1 – холдинг "Терра Фуд"; 2 – "Данон Дніпро"; 3 – "Техномолпром"; 4 – Яготинський маслозавод; 5 – Житомирський маслозавод; 6 – "Гадячсир"; 7 – "Люстдорф"; 8 – "Вимм-Билль-Данн Україна"; 9 – Вінницький молочний

завод "Рошен"; 10 – Кременчуцький гормолокозавод [23, с.46–49]. Ці десять компаній забезпечують 52% ринку промислової молочної продукції (рис. 1).

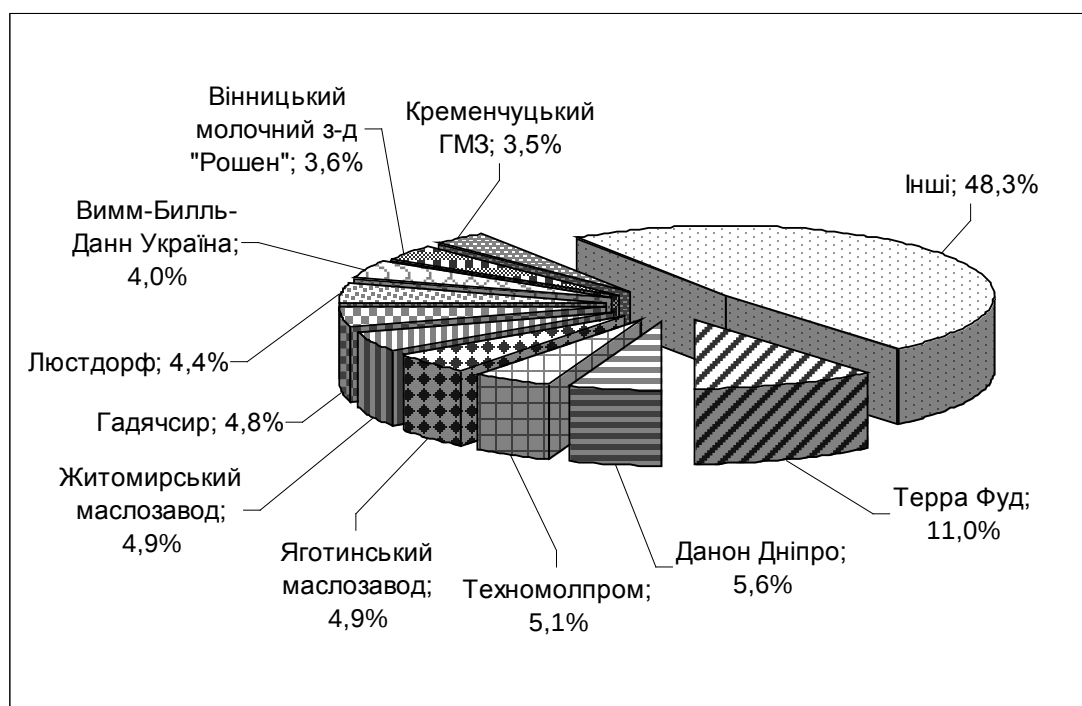

Рис. 1. Розподіл ринку молочної продукції між виробниками-лідерами молокопереробної галузі України у 2015 році.

Джерело: розробка автора на основі [23].

Лідер рейтингу – група компаній "Терра фуд" (рис. 2) є найбільшим українським вертикально-інтегрованим холдингом. До його складу входять, зокрема, Тульчинський маслосирзавод, Вапнярський сирзавод, Крижопільський сирзавод, Чечельницький завод плавлених сирів, Рожищенський сир завод, широкий асортимент продукції яких представлений брендами: ТМ Premialle, ТМ "Біла лінія", ТМ "Тульчинка", ТМ "ФЕРМА", ТМ "Вапнярка", ТМ "Золотий резерв". Другий у рейтингу – молочний холдинг "Danone-Україна", що об'єднує підприємства "Данон Дніпро", "Галактон" та ПАТ "Кременчуцький міськмолзавод". Асортимент продукції, що випускається великими компаніями, перевищує десять найменувань товарів.

Корпоративні об'єднання, певним чином, допомагають вирішувати основну проблему молокозаводів – нестачу якісної сировини. Слід відмітити, що за 2015 рік, вперше за останні декілька років, частка промислового виробництва молока-сировини на 10% перевищила частку молока від населення. Великими фермами, де налагоджено промислове виробництво молока, було вироблено 2,5 млн тонн молока-сировини, натомість господарствами населення – 1,7 млн тонн.

Загалом, за 2015 рік молокопереробною галуззю України реалізовано молочної продукції на 33678,5 млн грн, що перевищує на 45% показник 2010 року. Очевидно, що й надалі українська молокопереробна промисловість розвиватиметься шляхом утворення нових спеціалізованих об'єднань, відбуватиметься подальше поглинання невеликих заводів та формування інтегрованих формувань.

У 2015 році структурні зміни відбулися на ринку продукції *м'ясопереробної галузі*. Зокрема, українські аграрні компанії ТОВ "Агробіф" та ТОВ "Агросолюшнс", власником яких була німецька компанія "OSI Group" (партнер мережі ресторанів McDonald's з виробництва котлет для сандвічів), з дозволу АМКУ перейшли до інших іноземних власників. Утримувачем 50% статутного капіталу ТОВ "Агросолюшнс" (спеціалізація – рослинництво) стала німецька компанія "L&K GmbH", разом з ТОВ "Максфарм". Понад

50% акцій ТОВ "Агробіф" (спеціалізація – тваринництво) придбала чеська компанія "Івана Груп" [26].

Найпотужнішими виробниками продукції з *м'яса птиці* в Україні у 2015 році були холдинги: ПАТ "Миронівський хлібопродукт" (МХП) і "Агромарс" (ТМ "Гаврилівські курчата"). Перша з них – ПАТ МХП (засновник – Юрій Косюк) – одна із найбільших агропромислових компаній України, що об'єднує 19 підприємств по всій території країни з відомим брендом "Наша Ряба" і контролює близько 50% ринку м'яса бройлерів. Компанія виробляє також продукти швидкого приготування з курятини, соняшникову олію, комбікорми. Для власних потреб і для продажу компанія на 280 тис. гектарів землі вирощує кукурудзу, соняшник, пшеницю та ріпак; виробляє й реалізує ковбаси та копченості (ПП "Дружба народів" і "Український бекон"), м'ясо гуски, фуа-гра ("Снятинська птахофабрика") та інші агропромислові продукти [27]. За сім місяців 2016 року в Україні було вироблено 673,4 тис. тонн курятини, що на 4,5% більше, ніж за аналогічний період минулого року. Частина продукції з курятини експортувалася в Ірак, Нідерланди, Єгипет та інші країни, обсяги експорту підвищилися на 45% (до 131,1 тис. т на суму 156,8 млн дол.) [23, с. 36–38; 29].

За сім місяців 2016 року *виробництво свинини* в Україні скоротилося на 2,6%, при цьому обсяги виробництва в сільськогосподарських підприємствах практично не змінилися і становили 223 тис. тонн, а в господарствах населення – знизилися на 6,4% (до 229 тис. тонн). Експорт свинини зменшився в 11 раз (до 133 тис. т), що пов'язано, насамперед, із втратою ринку Росії, який був її основним споживачем. Виробники не змогли швидко знайти йому заміну, оскільки ринки Азії і Європи, які споживають значні обсяги свинини, звикли до продукції з глибоким ступенем переробки, що в Україні недостатньо розвинута. Для модернізації українських підприємств, відповідно до вимог євrorинку, необхідно 2–3 роки. Крім того, Європа й сама є потужним виробником свинини, а для України вона – скоріше конкурент, ніж споживач. Основні виробники продукції зі *свинини* в Україні – це компанії: "Агро-Овен"; "Галичина-Захід"; "Нива Переяславщини"; ПАТ "АПК-Інвест"; ТОВ НВП "Глобинський свинокомплекс"; ТОВ "Даноша".

Виробництво яловичини за січень-червень 2016 року в Україні, вперше за багато років, зросло на 2,8%, до 23,3 тис. тонн. Проте виробництво замороженого м'яса знизилося до 5,2 тис. тонн. Слід відмітити, що нині вирощуванням і переробкою м'яса великої рогатої худоби займаються в основному невеликі підприємства. Разом з тим, вирощування і переробка м'яса великої рогатої худоби – це перспективний бізнес, адже яловичина краще сприймається споживачами і може бути експортована в країни Африки, Близького Сходу та Азії.

Виробництво ковбасних виробів також зазнає скрутних часів. За кризових умов основним чинником впливу на ринок цієї продукції стало зниження купівельної спроможності населення та переорієнтація споживача на ринки більш дешевої продукції. За перше півріччя 2016 року виробництво ковбасних виробів скоротилося на 2,6%, до 130 тис. тонн [23, с. 36–38; 29]. Незважаючи на це, бізнес інвестує розвиток м'ясопереробної галузі. Зокрема компанія "Даноша" фінансує будівництво м'ясопереробного заводу в Івано-Франківській області, а потужний виробник курятини "Пан Курчак" – інвестував 62 млн грн у вирощування свиней та будівництво заводу з виробництва м'ясних і ковбасних виробів.

За 2015 рік в Україні було реалізовано м'ясної продукції промислового виробництва на 47779,4 млн грн. При цьому чверть всього ринку забезпечили десять найпотужніших виробників. Розподіл ринку між компаніями-лідерами м'ясопереробної галузі наведено у табл. 1.

Рейтинг основних виробників продукції м'ясопереробної галузі у 2015 році

№ в рейтингу	Компанія	Частка ринку, %	Дохід від реалізації, млн грн	Приріст, % до 2014 р.
1	Глобинський м'ясокомбінат	4,1	1936	25,71
2	АПК-Інвест	3,9	1845	34,12
3	М'ясна ф-ка "Фаворит плюс"	3,6	1736	28,88
4	Даноша	2,6	1234	59,75
5	Український бекон	2,3	1093	79,5
6	Нива Переяславщини	2,2	1034	73,72
7	М'ясокомбінат "Ятрань"	1,9	931	14,25
8	НПП "Глобинський свинокомплекс"	1,8	875	25,11
9	ВМП	1,7	800	92,04
10	Житомирський м'ясокомбінат	1,7	798	59,13
	<i>Всього по рейтингу</i>	25,7	12282	41,7
	Разом по галузі	100	47799,4	24,63

Джерело: розробка автора на основі [23, с. 36–38].

Споживання **хліба, хлібобулочних та макаронних виробів** в Україні щорічно становить близько 1,2-1,3 млн тонн. За даними Держстату, виробництво хлібобулочних виробів у 2015 році скоротилося на 9,9%, до 1,205 млн тонн. Продовжувало воно скорочуватися і в 2016 році. Проте, це не означає, що українці почали споживати менше хліба. Профільні асоціації і оператори ринку нарікають, що на ринку нині присутній дуже великий тіньовий сегмент, тобто продаж хліба і хлібобулочних виробів в кіосках, зареєстрованих на фізичних осіб-підприємців, або зовсім не зареєстрованих. Експерти концерну "Хлібпром" підрахувати, що тіньовий сегмент становить близько 60%. Тому в офіційній статистиці дані стосовно реальних обсягів ринку хліба відсутні, а ті що наводяться (у межах 1,7–1,8 млн т) не відповідають біологічним потребам людини. Експерти вважають, що реальна ємність ринку знаходиться у межах 3,5–3,7 млн тонн хлібобулочної продукції на рік [23, с. 40–42]. На нашу думку, не зовсім коректно називати цей сегмент тіньовим. Дійсно, частина хлібного ринку не обліковується офіційною статистикою. Проте цей недолік можливо виправити. Разом з тим, це яскравий приклад конкуренції, яку здатний створити малий бізнес, змінюючи структуру ринку.

Провідними гравцями хлібного ринку у 2015 році стали компанії: 1 – Київхліб (з часткою ринку 15,9%); 2 – Техноком (ТМ "Мівіна") (6,4%); 3 – Концерн "Хлібпром" (7,2%); 4 – Хлібопекарський комплекс "Кулінічевський" (5,3%); 5 – Комерційно-виробнича фірма "Рома" (3,3%); 6 – Київський обласний хлібопекарський комплекс (2,9%); 7 – ТД "Левада" (2,9%); 8 – Кондитерська ф-ка "Квітень" (2,8%); 9 – Черкасихліб ЛТД (2,6%); 10 – Хлібозавод №10 (2,5%). Сумарна частка цих десяти компаній становить 53,8% ринку.

Виробники хлібобулочної продукції орієнтовані в основному на внутрішній ринок, однак є й незначний експорт – заморожені хлібні напівфабрикати, частка яких займає близько 1% хлібного ринку України.

Звісно, у великих виробників хліба більше перспектив, ніж у дрібних пекарень. Заводи забезпечують у регіонах контрольовану якість продукції, оскільки мають власні лабораторії з її перевірки. Водночас, малі підприємства мають більш гнучку асортиментну політику. Тому, враховуючи досвід європейських країн, де популярні дрібні пекарні, які виробляють і реалізують свіжу продукцію, мережа швидкого приготування хлібобулочних виробів буде поширюватися.

Український **кондитерський ринок** – це структурований ринок з високою конкуренцією інтегрованих формувань, що відрізняється високим ступенем концентрації. Найпотужніші корпорації кондитерської галузі займають понад 60% українського ринку кондитерських виробів – це компанії: кондитерська корпорація "Roshen", ПрАТ "ВО "Конті", ПАТ "Кондитерська фабрика "АВК", ПАТ "Крафт Фудз Україна", ПАТ Львівська кондитерська фірма "Світоч".

Безперечним лідером *шоколадного ринку* у 2015 році залишалася корпорація "Рошен" з часткою ринку 42,4%. За нею слідували: Монделіс Україна (18,6%); "АВК" (10,5%); Львівська кондитерська ф-ка "Світоч" (9,3%); Малбі Фудс (2,3%); Полтавакондитер (2,3%); Шоколадна компанія "МиР" (1,5%); Дружківська харчосмакова ф-ка (1,2%); Три Стар (0,8%); Харків'янка (0,7%); Продовольча компанія "Ясен" (0,6%); Криоліт-Дніпро (0,6%). Сумарна частка ринку цих дванадцяти компаній становить 90,8%.

Найбільшим виробником **цукрової галузі** вже кілька років поспіль є агрохолдинг "Астарта", який в 2015/2016 МР випускав продукцію на семи підприємствах. Холдинг в поточному сезоні виробив близько 25% усього цукру в країні – 354,5 тис. тонн. Друге місце за обсягами виробництва займає "Укрпромінвест-Агро", який входить в холдинг Петра Порошенка. Два цукрових заводи холдингу виробили 13,6% всього цукру в Україні, або 194,755 тис. тонн. На третьому місці – "Радехівський цукор". Підприємство виробило в поточному сезоні 189,172 тис. тонн, або 13,2% всього цукру в країні.

За 2015 рік цукровою галуззю України реалізовано продукції на 15,96 млрд грн [29]. Першу десятку лідерів-виробників цукру складають підприємства: 1 – Радехівський цукор з часткою ринку 11,0%; 2 – Агрофірма ім. Довженка (10,5%); 3 – Інвестиційно-промислова компанія "Полтавазернопродукт" (8,0%); 4 – Агрофірма "Добробут" (7,4%); 5 – Панда (4,5%); 6 – Гнідавський цукровий з-д (2,8%); 7 – Шамраєвський цукровий з-д (2,1%); 8 – Олександрійський цукровий з-д (1,9%); 9 – Новооржицький цукровий з-д (1,7%); 10 – Саливонківський цукровий з-д (1,6%). Сумарна частка цих виробників на ринку цукру становить 51,5%.

За даними асоціації "Укрцукор", ринок цукру достатньо консолідований: частка великих інтегрованих компаній у виробництві цукру займає 75,7%. Можна очікувати, що з кожним роком цей показник буде збільшуватися. Яскравим проявом процесів консолідації стало скорочення кількості переробних підприємств. Якщо в 2011 році переробку буряка здійснювали 76 підприємств, то в сезоні 2015/2016 МР працювало лише 36. На наступний 2016/2017 МР 44 цукрових заводи отримали дозволи на виробництво в межах квоти "А", тобто для внутрішнього ринку.

Нині спрогнозувати кількість цукрових заводів, які будуть працювати у наступні роки, складно. З цього приводу навіть думки учасників ринку розділилися. В асоціації "Укрцукор" вважають, що кількість працюючих цукрових заводів в Україні триматиметься на відносно стабільному рівні (± 5), адже залишилися лише ті, які розглядають виробництво цукру як стратегічний бізнес. Натомість менеджери агрохолдингу "Астарта" вважають, що кількість заводів буде зменшуватися. За їхніми оцінками, для українського ринку достатньо 25 підприємств, а скорочення буде відбуватися за рахунок компаній, для яких виробництво цукру не є профільною діяльністю [23, с. 58–59].

Олієжирова галузь продовжує нарощувати переробні потужності для олійних культур, хоча наявні потужності перевищують обсяги зібраного урожаю в Україні. На даний час виробники олієжирової продукції активно освоюють переробку сої і ріпака. За 2015 рік було реалізовано олієжирової продукції на суму 108,7 млрд грн. Лідером олійного ринку, як і торік, був агрохолдинг "Кернел" з ринковою часткою 28,6%. За ним слідували: АТ Каргілл (12,8%); Сантрейд (6,5%); Дельта Вілмар СНД (5,0%); Ді енд Ай Еволюшн (3,5%); ТД "Щедро" (3,2%); Оліяр (2,5%); Пологівський олійноекстракційний з-д (2,4%); Сателіт (2,3%); Оптимус Плюс (2,2%). Ці десять компаній забезпечили 69% ринку олійної продукції.

Ринок алкогольних напоїв України представляють холдинги з різними частками іноземного капіталу. У 2015 році найбільша частка належала Національній горілчаній компанії, що входить в холдинг "Баядера" (ТМ "Хлібний дар, "Перепілка") і контролює 27,3% ринку. На другому місці Nemiroff – 16,4% ринку. За ним слідують: "Іст леверидж трейдінг" (ТМ Medoff) – з часткою 16% та Global Spirit (ТМ "Хортиця") – з часткою 11,8% [23, с. 66–67].

Виробництво горілки в Україні за 2015 рік знизилося на 13%, до 18,6 млн дал, а за перше півріччя 2016 року – ще на 3,8%, до 8 млн дал [29]. Разом з тим, сукупний дохід від реалізації міцних горілчаних напоїв зріс у 2,5 раза, до 15,07 млрд грн. Цьому причиною стала цінова ситуація на ринку, а основними чинниками: підвищення вартості акцизу та ціни на спирт компанією "Укрспирт" (на 20%). За підрахунками експертів алкогольного ринку нині тіньове виробництва спирту становить 8 млн дал. У вартісному вимірі – це 10 млрд грн (з них 8 млрд лише акцизу), що не доходять до бюджету.

Прагнення великих фірм до монопольної влади на ринку зумовлюються економічними чинниками, серед яких переважаючий – збільшення прибутку. Нині ринки багатьох видів харчової продукції монополізовані. Крім того, великі компанії інших галузей промисловості дуже часто в своєму складі мають підприємства, що виробляють харчові продукти.

Компанії-монополісти зацікавлені у контролі за ринковими цінами і мають потенціал впливу на рівень відхилення ціни від граничних витрат. Потужність цього впливу визначає ступінь монопольної влади. Тому у світовій практиці для оцінки рівня монопольної влади часто застосовується коефіцієнт Лернера, який фактично являє собою обернену величину показника цінової еластичності попиту.

$$\text{Коефіцієнт Лернера} = \frac{p - MC}{p} = \frac{1}{E},$$

де E – показник цінової еластичності попиту; p – ціна одиниці продукції; MC – граничні витрати на одиницю продукції (можлива ціна конкурентного ринку).

Діяльність компаній монополістів на ринках продукції харчової промисловості свідчить, що на них чистої монополії фактично не існує. І чим більший сегмент ринку охоплює компанія, тим потужніше вона впливає на цінову політику, а обсяги реалізованої продукції, які в свою чергу залежать від цінової еластичності попиту, можуть слугувати характеристиками рівня монополізації ринку. Таким чином, рівень монопольної влади окремої компанії – оператора ринку визначається можливістю її впливу на ринкові ціни і залежить від частки реалізованої нею продукції в структурі сукупного обсягу ринкових продажів цієї продукції, а також від цінової еластичності попиту на цю продукцію.

Відповідно до чинного законодавства України, критерієм монопольного становища компанії на ринку вважається 35%-е перевищення частки сукупних обсягів реалізації продукції в межах товарної групи.

Слід зазначити, що для оцінки ступеня монопольної влади в харчовій промисловості застосовувати коефіцієнт Лернера незручно, оскільки продукція галузі дуже неоднорідна.

Нині в Україні, за офіційними даними Антимонопольного комітету (АМКУ), лише 12% ринкової економіки знаходиться під впливом монополій, 16% ринків – олігопольні, а на 25% – зафіксовані окремі ознаки домінування. АМКУ також інформує, що в 47-ми відсотках української економіки сформувалося конкурентне середовище. В агропромисловому комплексі, як зазначає це ж джерело, 1,9% ринків монополізовані; 7,5% – мають ознаки домінування; 21,2% – олігопольні; 69,4% – це конкурентна структура. Яким чином були розраховані вказані показники, не уточнюється. Крім того, АМКУ за всю історію свого існування не зупинив жодного великого злиття чи поглинання. Показники економічного ефекту, отримані від діяльності Антимонопольного комітету, регулярно не оприлюднюються.

Водночас, країни з якісним антимонопольним законодавством давно відкрили спосіб оцінки ефективності операторів ринку, що дає можливість стимулювати конкуренцію. Існує кілька нових методів розрахунку рівня монополізації ринків. Найбільш популярним є індекс Херфіндаля-Хіршмана (*Herfindahl-Hirschman Index* або *HHI*). Він розраховується як сума квадратів часток ринку найбільших п'ятдесяти компаній (або усіх, якщо їх менше).

$$HHI = \sum_{i=1}^N S_i^2,$$

де S_i – ринкова частка компанії i , а N – кількість усіх компаній на ринку конкретної продукції.

Ідеальній конкуренції (якої фактично не існує) відповідає 0 балів, повній монополії – 10000. Міністерство юстиції США застосовує саме цей індекс. Якщо його значення менше 1000, рівень концентрації вважається низьким і злиття на контрольованому ринку, за умови збереження індексу у цих межах, пройде без проблем. Значення від 1000 до 1800 означає середній рівень концентрації, і в цьому випадку влада має ретельно вивчати укладену угоду. При HHI вище 1800 ринок вважається висококонцентрованим.

Виходячи з індексу Херфіндаля-Хіршмана, лише 17% українських компаній (за сумою чистих продажів) працюють на висококонкурентних ринках; 46% – працюють в умовах середньої концентрації, 19% – високої концентрації; 18% – природні монополії.

На даний час більшість великих інтегрованих формувань у харчовій промисловості мають монопольну владу на ринку (рис. 2). Разом з тим, вони забезпечують основну масу надходжень до бюджету, особливо в періоди криз.

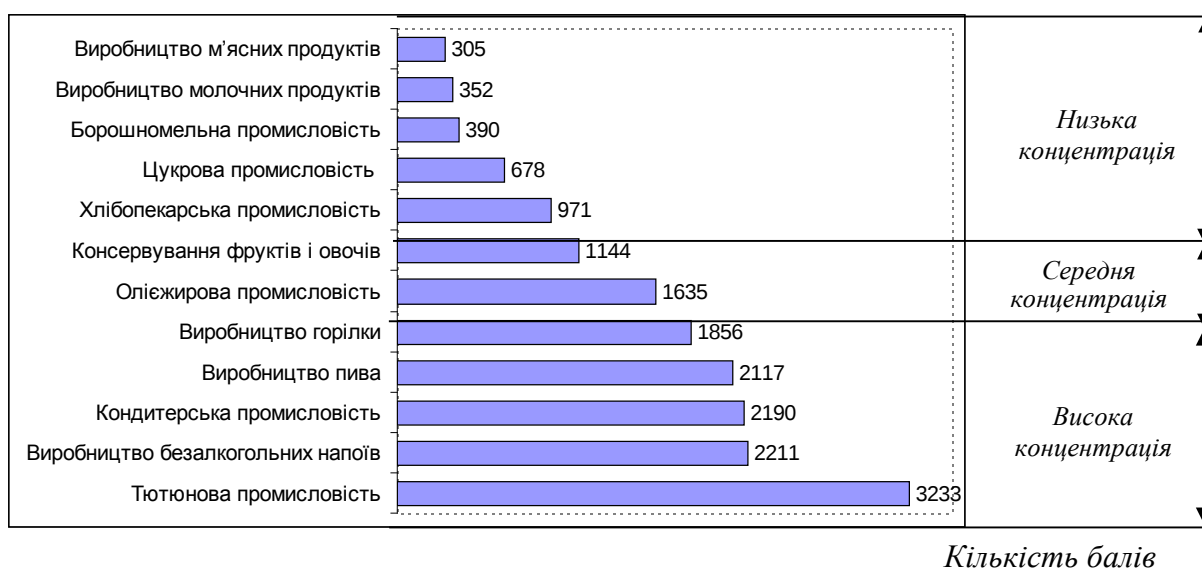

Рис. 2. Конкурентна структура ринків харчової промисловості за індексом Херфіндаля-Хіршмана

Джерело: розробка автора.

Розрахунок рівня монопольної влади на ринках харчової продукції за індексом Херфіндаля-Хіршмана вказує на те, що за кількістю балів понад 1800, висококонцентрованими у харчовій промисловості України є тютюнова галузь ($HHI=3233$), виробництво безалкогольних напоїв ($HHI=2211$), кондитерська галузь ($HHI=2190$), виробництво пива ($HHI=2117$) і горілки ($HHI=1856$). Ринки цих галузей монополізовані й потребують антимонопольного регулювання. Середній рівень концентрації (від 1000 до 1800 балів) має олієжирова галузь ($HHI=1635$), виробництво овочевих і фруктових консервів ($HHI=1144$). Наразі вільні від монополій – виробництво м'ясної ($HHI=305$) та молочної ($HHI=352$) продукції, борошномельна ($HHI=390$), цукрова

ПРОДОВОЛЬЧІ РЕСУРСИ

(*HHI*=678), хлібопекарська (*HHI*=971) галузі. Отже, економіка харчової промисловості знаходиться під значним впливом монополій.

Рейтинг найбільших холдингових груп України за їхнім сукупним чистим доходом у 2015 році та ефективність виробництва харчової продукції в структурі холдингів наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Структура та чистий дохід від реалізації продовольчої продукції компаніями найбільших холдингових груп України за 2015 рік

1	Холдингова група (ХГ) / кінцевий бенефіціарний власник	Кількість охоплених галузей економіки, од.	Кількість компаній в ХГ, 2015 р., од.	Сукупний чистий дохід ХГ, 2015 р., млн грн	у тому числі компанії з виробництва продовольства		
					кількість, од. / назва компанії	чистий дохід, млн грн	частка в сукупному доході, %
1	2	3	4	5	6	7	8
1	СКМ / Рінат Ахметов	26	85	413876	3	1054	0,25
					HarvEastHolding (75%)	21	
					HarvEastДонбас	1033	
					HarvEastAssets	0	
2	Приват / Ігор Коломойський, Геннадій Боголюбов	11	46	136338	6	8900	6,53
					Торговий дім "Щедро"	3532	
					Львівський жиркомбінат	659	
					Оптимус Плюс	2365	
					Запорізький масложиркомбінат	1461	
					Харківський жиркомбінат	671	
3	Континиум / Степан Івахів і партнери	3	15	56589	Ерлан	212	2,79
					5	1578	
					Дубномолоко	993	
					Галичина	282	
					Комо-експорт	238	
					Бродівський з-д сухого обезжиреного молока	38	
4	Універсальна інвестиційна група / Віталій Антонов	7	14	36091	Ковельмолоко	27	1,74
					1	629	
					Концерн Хлібпром	629	
5	Смарт-Холдинг / Вадим Новінський	9	13	32592	1	21	0,06
					HarvEastHolding (25%)	21	
6	Кернел / Андрій Веревський	2	7	32457	6	32457	100,0
					Кернел-Трейд	31117	
					Полтавський ОЕЗ	393	
					Приколотнянський ОЕЗ (Харківська обл.)	203	
					Волчанський ОЕЗ (Харківська обл.)	79	
					Бандурський ОЕЗ (Миколаївська обл.)	278	
7	Фінанси і Кредит / Костянтин Жеваго	10	24	27991	ГрадОлія	387	2,25
					1	630	
8	Прайм Ессетс Кепітал / Петро Порошенко	9	30	26324	Кременчукм'ясо	630	91,23
					21	24016	
					Продовольча к-я "Поділля"	2700	
					ПК "Зоря Поділля"	2580	
					Агрофірма "Дніпроагролан"	316	
					Агрофірма "Іванківці"	205	
					МАС-Агро	158	
					Кондитерська корпорація "Рошен"	10574	

1	2	3	4	5	6	7	8
					Вінницька конд. ф-ка	703	
					Київська конд. ф-ка	251	
					Торговий дім Київської конд. ф-ки	470	
					Рітейл	172	
					Вінницький комбінат хлібопродуктів	1017	
					Кременчуцька конд. ф-ка	180	
					Рошен де Люкс	189	
					Рошен Світ	146	
					Кондитероптторг	125	
					Укропкульттовари	81	
					Інтерстарч Україна	1854	
					Дніпровський крохмало-патоковий к-т	620	
					Інтеркорн	469	
					Торговий дім "Крохмалопродукт"	11	
					Вінницький молочний завод "Рошен"	1196	
	Разом по рейтингу					69264	-

Джерело: розробка автора на основі [23] та даних Держстату України.

Розрахунки вказують не те, що в рейтингу найпотужніших холдингових груп України (табл. 2) частка виробництва харчової продукції становить 20%. Загострення ринкової конкуренції змушує виробників у великих компаніях поновлювати основні засоби виробництва та асортимент продукції, залучати до цього процесу значні фінансові ресурси. Разом з тим, виробництво харчової продукції у холдингах не завжди є профільною діяльністю. Частіше – це наслідок диверсифікації, метод запобігання фінансовим ризикам, а також вкладення вільних коштів у виробництво окремих видів продукції для забезпечення власних комерційних потреб.

Висновки

В результаті інтеграційних процесів в економіці країни переважають великі компанії, до складу яких нині входить понад 70% підприємств харчової промисловості. Попри те, що їхня діяльність забезпечує основну масу надходжень до бюджету, вони не відповідають перед суспільством за дотримання соціальних гарантій та реальну інноваційну модернізацію основних засобів, зношеність яких у галузях харчової промисловості сягає 50%. Дослідженням рівня монопольної влади за допомогою індексу Херфіндала-Хіршмана встановлено, що у харчовій промисловості України монополізованими галузями залишаються: тютюнова, виробництво безалкогольних напоїв, кондитерська, виробництво пива і горілки. Вільні від монополій – м'ясна, молочна та цукрова галузі.

Приплив іноземного капіталу в Україну шляхом злиття і поглинання підприємств харчової промисловості не завжди є джерелом зростання ефективності інвестицій, вкладених у розвиток галузі, в порівнянні з аналогічними обсягами капітальних інвестицій. Нерегульоване укладання угод щодо злиття і поглинання зменшує кількість підприємств на ринку і, відповідно, знижує конкуренцію, не сприяє нарощуванню виробничих активів країни, не дає гарантій щодо впровадження нових, досконаліших технологій, дуже часто не забезпечує створення нових робочих місць, а навпаки призводить до їх скорочення. Крім того, за умов нерегульованої конкуренції на висококонцентрованих ринках України виникають ситуації щодо: встановлення необґрунтовано високих цін на харчову продукцію; зниження якості традиційних товарів; продажу фальсифікованої продукції тіньовими підприємствами тощо. У цих випадках необхідне втручання державних регуляторів, які нині фактично не працюють. До того ж, значна частка іноземного капіталу в інтегрованих формуваннях позбавляє державу можливості забезпечення ринкової конкуренції в країні.

Література

1. Баюра Д. О. Система корпоративного управління в Україні: стан та перспективи розвитку / Д. О. Баюра – К. : ВПЦ Київський ун-т, 2009. – 288 с.
2. Сохацька О. М. Корпоративне управління в Україні: теоретико-методологічні аспекти : монографія / О. М. Сохацька, Н. Л. Тарнавська, А. М. Тибінь та ін.]. – Тернопіль : Економічна думка, 2007. – 359 с.
3. Суторміна В. М. Фінанси зарубіжних корпорацій : навч. посіб. / Суторміна В. М. , Федосов В. М., Рязанова Н. С. ; за ред. В. М. Федосова. – К. : Либідь, 1993. – 247 с.
4. Білоченко А. М. Корпоративний механізм залучення фінансових ресурсів в агропромислове виробництво : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.01 / А. М. Білоченко. – К. : ННЦ ІАЕ, 2003. – 20 с.
5. Промислова політика посткризової економіки: кол. монографія / [Дейнеко Л.В., Якубовський М.М., Шелудько Е.І. та ін.]; за ред. Л.В. Дейнеко та М.М. Якубовського; НАН України, ДУ "Ін - т екон. та прогноз. НАН України" – К. , 2014. – 316 с.
6. Кочетков О. В. Корпоративні структури АПК: монографія / О. В. Кочетков, В.Ю. Ільїн. – Луганськ : Елтон-2, 2009. – 276 с.
7. Крисанов Д. Кластеризація економічної діяльності та обслуговування як інструмент сталого розвитку сільських територій / Д. Крисанов, Л. Удова // Економіка України. - 2009. - №10. - С. 69-75.
8. Кропивко М. Ф. Концептуальний підхід до кластерної організації та управління розвитком агропромислового виробництва / М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. - 2010. - № 11. - С. 3-13.
9. Литвинчук І. Л. Управління економічними ризиками корпоративних підприємств аграрної сфери : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 / І. Л. Литвинчук. – К., 2006. – 20 с.
10. Мазурик С. М. Розвиток корпоративного сектору аграрних підприємств / С. М. Мазурик : Матеріали п'ятого пленуму спілки економістів України та міжнар. наук.-практ. конференція "Корпоративне управління в Україні: менеджмент, фінанси, аудит", 4–5 травня. – Рівне, 2006. – С. 265–268.
11. Малік М. Й. Корпоративне управління капіталом / М. Й. Малік, Л.М. Малік //Науковий вісник НАУ. – вип. 52. – 2002. – С. 21-25.
12. Парсяк В. М. Малий бізнес в системі корпоративних відносин / Парсяк В. М. – Херсон : Олді-плюс, 2003. – 456 с.
13. Проценко В. О. Формування і розвиток корпоративних структур в аграрному виробництві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.07.02 / В.О. Проценко. – К., 2006. – 20 с.
14. Саблук П. Т. Корпоративне управління в АПК / П. Т. Саблук : Матеріали п'ятого пленуму спілки економістів України та міжнар. наук.-практ. конф. "Корпоративне управління в Україні: менеджмент, фінанси, аудит" ; за ред. В. В. Оскольського. – К., 2006. – 180 с.
15. Саблук Р. П. Світові фінансові потоки на ринку зерна: обсяги і напрями, динаміка і перспектива / Р. П. Саблук, О. В. Коваленко // Економіка АПК. – 2010. – №4. – С. 142–146.
16. Сичевський М.П. Структуризація власності в агропродовольчому секторі економіки України / М. П. Сичевський, В. М. Марченко // Вісник аграрної науки. – 2012. – № 3. – С. 66–69.
17. Малік М. Й. Корпоративні засади на селі / М. Й. Малік, П. М. Федієнко // Економіка АПК. – 2001. – №8. – С. 3–8.
18. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств : підручник. – 2-ге вид., допов. і перероб. / В.Г. Андрійчук. – К. : КНЕУ, 2002. – 624 с.
19. Коденська М. Ю. Ефективність інтегрованого виробництва в агропромислових підприємствах і агрофірмах в умовах переходу до ринку : автореф. дис. д-ра екон. наук : спец. 08.00.05 / М. Ю. Коденська. – К. : ІАЕ, 1994. – 44 с.

20. Бесараб Є. О. Роль банків у формуванні інвестиційних ресурсів ФПГ / Є.О. Бесараб // Фінанси України. – 2004. – №6. – С. 116.
21. Андрійчук В. Г. Капіталізація сільського господарства: ідентифікація і мотиви здійснення / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2006. – №1. – С. 40–54.
22. Фінанси сільськогосподарських підприємств : посібник з питань фінансових відносин / за ред. М. Я. Дем'яненка. – К. : ІАЕ, 2000. – 604 с.
23. ТОП–100. Рейтинги крупнейших, №4. – К. : Новий друк. – 2016. – 186 с.
24. Французские инвесторы выкупили молочный бизнес у россиян // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://inventure.com.ua/news/ukraine/francuzike-investory-vykupili-u-rossiyan-molochnyj-biznes#sthash.9y0uZJXc.BM0OfzBb.dpuf>
25. Как Гайдук вошел в клуб именитых молочников // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://antikor.com.ua/articles/59812-kak_gajduk_voshel_v_klub_imenityh_molochnikov
26. Німецька компанія OSI Group продає дві аграрні компанії в Україні // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rys.org.ua/nimetska-kompaniya-osi-group-prodaye-dvi-svoyih-agrarnih-kompaniyi-v-ukrayini/>
27. Миронівський хлібопродукт // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bp.ubr.ua/uk/profile/mironivskii-hliboprodukt>
28. Індустріальна молочна компанія збільшила виручку на 1 % у 2015 // Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dairynews.com.ua/news/ndustr-alna-molochna-kompan-ya-zb-lshila-viruchku-.html>
29. Оперативна інформація Державної служби статистики України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>